

МЕТОДИ ТА ПРИЙОМИ ПРОФІЛАКТИЧНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ З ПІДЛІТКАМИ

У статті розглядаються методи та прийоми виховання в процесі профілактично-виховної роботи з підлітками, які можуть бути використані працівниками органів внутрішніх справ у професійній діяльності. Проаналізовано накопичений досвід в практиці застосування методів та прийомів виховання у роботі з девіантними підлітками. Виділено методи та прийоми профілактично-виховної роботи з урахуванням їх впливу на сфери особистості підлітка.

В статье рассмотрены методы и приемы воспитания в процессе воспитательно-профилактической работы с подростками, которые могут быть использованы сотрудниками органов внутренних дел в профессиональной деятельности. Проанализирован накопленный опыт в практике применения методов и приемов воспитания в работе с девиантными подростками. Выделены методы и приемы воспитательно-профилактической работы с учетом их влияния на сферы личности подростка.

The article deals with methods and techniques of education in course of educational and-preventive work with teenagers which can be used by police officers in their professional work. The experience gained in application of methods and techniques of education in dealing with deviant teenagers is analyzed. Methods and techniques of educational and-preventive work with regard to their influence on the sphere of the teenager's personality are identified.

Актуальність проблеми. Тенденція зростання правопорушень підлітків, їх об'єктивність і неминучість, ставлять перед суспільством та навчальними закладами такі основні завдання як пошук форм, методів і розробка технологій роботи з такою молоддю, концентрація зусиль, спрямованих на своєчасне випередження можливої трансформації особистості та її характеристик. Це може бути досягнуто, на нашу думку, через організацію та здійснення профілактично-виховної роботи з підлітками.

Останнім часом, за нашими дослідженнями, мають тенденцію до зростання такі види девіацій, як паління і наркоманія (28%), вживання алкоголю (24%), відмова від навчання, залишення дому (24%), агресивність (16%), крадіжки (12%). Загальна чисельність правопорушень підлітків в деяких регіонах України досягає 28-30% від загальної кількості правопорушень (в радянські часи вона становила 8-12%).

Сучасна психолого-педагогічна наука та практика володіє достатнім арсеналом методів, прийомів, шляхів та засобів впливу на особистість з метою формування соціально важливих якостей. Використовуючи ті чи інші методи та прийоми виховання, необхідно враховувати, що вони, перш за все, впливають на свідомість, почуття, поведінку, тобто на певні сфери особистості, і, як результат, на

розвиток особистості в цілому. Тому методи та прийоми виховного впливу виступають як засіб корекції поведінки, а певний їх комплекс може бути засобом перебудови особистісної системи людини.

Представлена **стаття має за мету** показати, як комплексне застосування методів та прийомів виховання в процесі профілактично-виховної роботи з підлітками може забезпечити перебудову свідомості та поведінки, формування позитивних та подолання негативних якостей особистості. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання**: по-перше, проаналізувати накопичений досвід в практиці застосування методів та прийомів виховання; по-друге, розглянути методи та прийоми виховання в контексті профілактично-виховної роботи з підлітками; по-третє, систематизувати методи та прийоми виховання з урахуванням їх впливу на сфери особистості підлітка щодо здійснення профілактично-виховного впливу.

Протягом 2009-2010 рр. нами було проведено дослідження причин відхилень в поведінці на думку батьків та педагогів загальноосвітніх закладів. В дослідженні брали участь 650 учителів шкіл м. Харкова та 700 батьків. Виявлення причин відхилень дозволяє з'ясувати основні напрямки профілактично-виховної роботи.

Причини відхилень в поведінці підлітків.

Причини відхилень в поведінці підлітків			
<i>На думку вчителів</i>		<i>На думку батьків</i>	
Загальна економічна і соціальна ситуація в країні	31,5%	Вплив “вулиці”, однолітків	37,5%
Ситуація в сім’ї (неповна сім’я, низький матеріальний статус)	30%	Недостатня виховна робота школи, вчителів, шкільних психологів і т. ін.	22,5%
Неуважне ставлення до дитини в сім’ї, відсутність інтересу батьків до її проблем	29%	Надмірна зайнятість батьків та ситуація в сім’ї	17,5%
Негативний приклад батьків, їх асоціальна поведінка (безробіття, алкоголізм і т. ін.)	27%	Особливості підліткового віку	10,5%
Безконтрольне проведення вільного часу	15,5%	Негативний вплив засобів масової інформації	4%
Аномалії в психофізіологічному розвитку	5%	Загальна економічна і соціальна ситуація в країні	2,5%

На нашу думку основна причина полягає не в зовнішніх умовах соціального середовища, а в самій особистості підлітка, в не сформованості (або недостатній сформованості) певних сфер особистості. Зовнішні соціальні умови мають вплив на виникнення відхилень та виникнення

правопорушень, але значною мірою вони викривають “слабкі” місця, тобто несформованість психологічних сфер людини. Як відомо, формування особистості відбувається в процесі виховання та його методами.

Таблиця 2.

Методи усунення відхилень в поведінці підлітків.

Методи усунення відхилень в поведінці підлітків			
<i>На думку вчителів</i>		<i>На думку батьків</i>	
Збільшення виховного впливу батьків	47,5%	Виховна робота школи, вчителів, шкільних психологів.	51,5%
Поліпшення загальної економічної ситуації в країні	32%	Правове виховання підлітків	27,5%
Застосування каральних заходів та обмеження спілкування з однолітками	29%	Індивідуальна робота психологів, класних керівників з “важкими” підлітками, співпраця з батьками	24%
Підвищення виховної роботи школи та позашкільних установ щодо організації проведення вільного часу	20%	Поліпшення загальної економічної і соціальної ситуації в країні	14%
Правове виховання підлітків	10,5%	Застосування каральних заходів	5,5%

З наведених даних видно, що вчителі та батьки акцентують увагу на зовнішніх факторах, що впливають на виникнення відхилень в поведінці і не розглядають внутрішні чинники, а саме, психологічну структуру особистості та вплив на неї.

Оскільки виховання є провідним засобом формування особистості, то методами профілактично-виховного впливу доцільно вважати такі способи організації діяльності, які дозволяють впливати на якості й риси людини в позитивний бік та сприяють виправленню педагогічної занедбаності.

Аналіз наукових досліджень з проблеми. У педагогічній науковій літературі існує велика кількість підходів та класифікацій методів виховання. Цим

питанням присвячені праці таких вчених як Є. Антіпов, Ю. Бабанський, М. Болдирев, М. Гончаров, Т. Ільїна, Г. Карпенчук, Ф. Корольов, В. Коротов, Е. Кузнєцова, М. Кузьмін, В. Мосолов, І. Мар’яненко, І. Огородніков, Л. Рувинський, В. Сластьонін, Л. Спіріна, Н. Таланчук, Г. Щукіна та ін.

Певні аспекти профілактики відхилень в поведінці та виховну роботу з девіантними підлітками вивчали та здійснювали М. Алемаскін, В. Баженов, В. Бочарова, І. Зверева, Л. Зюбін, В. Караковський, А. Капська, Л. Коваль, О. Кочетов, А. Мудрік, Л. Новікова, В. Оржеховська, Н. Селіванова, А. Тарас, С. Хлебик та ін.

Виклад основного змісту. У рамках нашого дослідження розглядається взаємозв’язок та застосування методів

виховного впливу на особистість підлітка з метою профілактики правопорушень. Тому в статті при викладенні матеріалу методи виховання розглянуто в аспекті застосування їх в процесі виховної роботи з попередження правопорушень підлітків.

Під методами виховання ми розуміємо способи взаємодії вихователів та вихованців, в процесі застосування яких відбуватимуться зміни рівня розвитку якостей особистості. Традиційно методи виховання розглядають як способи впливу на сфери людини з метою формування якостей. Але таке розуміння не відповідає цілям профілактично-виховної роботи. Змістом профілактично-виховної роботи з підлітками є цілеспрямована та планомірна діяльність, що направлена на запобігання або зменшення негативних наслідків впливу тих чи інших зовнішніх та внутрішніх факторів через здійснення виховної роботи.

Досягнення цілей профілактично-виховної роботи здійснюється в процесі реалізації комплексу методів. Сполучення цих методів в кожному окремому випадку повинно бути адекватним поставленій меті та наявному рівню вихованості. Вибір такої сукупності та правильне застосування методів виховання – вершина педагогічного професіоналізму.

Методи виховання впливають на сфери особистості. Але певний метод виховання відрізняється від іншого тим, на яку сферу людини він впливає найбільше. В психологічній літературі виділяють такі сфери: саморегулятивна, когнітивна, мотиваційна, емоційна, вольова, предметно-практична, екзистенційна. Але, на наш погляд, зазначені сфери особистості необхідно систематизувати з метою конкретизації цілей виховання. В педагогічній літературі виділяють когнітивну, мотиваційну, афективну та психомоторно-регулятивну сфери особистості, виховний вплив на які може бути ефективним.

Розвиток когнітивної сфери передбачає формування об'єму, глибини, дійових знань щодо системи моральних цінностей: моральних ідеалів, принципів, норм поведінки (гуманність, солідарність, любов, уяву про обов'язки, справедливість, скромність, самокритичність, чесність, відповідальність за себе). В ціннісно-сміслових утвореннях містяться моральне

значення суспільних явищ та орієнтири поведінки, які виступають підставами моральних оцінок. Завдяки ним коректуються та організуються поведінка та діяльність особистості [6].

Методи впливу на когнітивну сферу використовують з метою формування поглядів, понять, настанов через застосування методу переконань. Метод переконань достатньо широко використовується в педагогічній практиці. Його вивченню присвячені наукові праці таких педагогів та психологів як О. Богданова, М. Болдирєв, Г. Залеський, В. Коротов, О. Кочетов, Л. Рувинський, В. Сластьонін, А. Тарас та ін.

Переконання – це виховний метод впливу на свідомість, почуття та волю вихованців з метою формування позитивних та подолання негативних якостей особистості. За допомогою переконань вихователі звертаються до свідомості та почуттів вихованців, сприяють розвитку відповідального ставлення до власних дій та вчинків, формуванню правильних поглядів та життєвої позиції [2].

Переконання передбачає аргументований доказ моральної позиції та певної оцінки подій. Сприймаючи інформацію, вихованці сприймають не стільки поняття та судження, скільки логічність та послідовність їх викладення вихователями [2; 7]. В аспекті педагогічної профілактики вихованці повинні переконатись в правоті сказаного, формуючи та коректуючи свою систему поглядів на світ, суспільство, соціальні явища. Переконання не повинні обмежуватись лише словесним роз'ясненням норм, правил, принципів. Переконують вихованців і досвід, практика, конкретні справи, особистий приклад оточуючих людей, насамперед педагогів, батьків. Доцільним є використання літературних творів, історичних аналогій, біблейських притч, байок. Такий підхід сприятиме розширенню кругозору, формуванню нових знань, і, як результат - зміні уявлень, поглядів, думок, що є основою для виникнення самопереконання, яке, в свою чергу, передбачає, що людина свідомо, самостійно, через пошук рішення певної соціальної проблеми формує у себе комплекс поглядів. В основі цього процесу формування лежать логічні висновки, зроблені самою людиною [6].

У мотиваційній сфері доцільно формувати обґрунтованість ставлення до

моральних норм: бережливе ставлення до людини; сполучення особистих та громадських інтересів; прагнення до ідеалу; правдивість; наявність моральних настанов; роздуми щодо мети та сенсу життя; ставлення до своїх обов'язків; потреба в "інших", близьких людях. Нові мотиваційні утворення виникають не в процесі засвоєння, а в результаті переживання.

Методи впливу на мотиваційну сферу підлітків включають методи стимулювання – методи, в основі яких є формування свідомих спонукань їх діяльності. В педагогіці широкого застосування знайшли такі методи стимулювання, як заохочення та покарання.

Заохочення – це вираження позитивної оцінки дій вихованця. Воно закріплює позитивні навички й звички. Дія заохочення передбачає пробудження позитивних емоцій, вселення впевненості. Прийомами заохочення є: а) схвалення; б) похвала; в) подяка; г) нагорода; д) надання почесних прав.

Заохочення повинно бути наслідком вчинків вихованця, а не наслідком прагнення його отримання. Важливо, щоб заохочення не протиставляло одного вихованця іншим та враховувати його індивідуальні якості [5].

Покарання – це компонент педагогічного стимулювання, застосування якого має на меті попередження небажаних, негативних дій та вчинків вихованців, гальмувати їх, викликати почуття провини перед собою та іншими людьми. Прийомами покарання є: а) накладання додаткових обов'язків; б) позбавлення або обмеження певних прав; в) вираження морального осудження; г) осуд. Перераховане може бути реалізоване в різних формах: у вигляді покарань-експромтів або традиційних покарань [3]. Покарання повинно бути справедливим, ретельно продуманим та неповинне принижувати гідності вихованця.

Методи стимулювання допомагають людині сформувати вміння правильно оцінювати свою поведінку, що сприяє усвідомленню власних потреб – розумінню, осмисленню своєї життєдіяльності, вибору мотивів та відповідних ним цілей.

У афективній сфері необхідно формувати характер моральних переживань, пов'язаних з нормами: співчуття, довіри, вдячності, емпатію, чуйність, самолюбивість та ін. Методи впливу на афективну сферу передбачають формування навичок

управління власними емоціями, навчання управлінню конкретними почуттями, розумінню власних емоційних станів й причин, що їх породжують. Одним з таких методів є навіювання, яке може здійснюватись як вербальними, так і невербальними засобами. Навіювати – означає впливати на почуття, а через них на розум та волю людини. Використання цього методу сприяє переживанню людиною своїх вчинків та пов'язаних з ними емоційних станів.

Характерною особливістю навіювання є своєрідна непомітність впливу на психіку людини і реалізується у вигляді вчинків, прагнень, мотивів та настанов. Застосування педагогічного навіювання в процесі профілактично-виховної роботи можна характеризувати як цілеспрямований вплив вихователя на сферу підсвідомості вихованця з метою формування почуттів, думок, потреб, настанов, мотивів та засвоєння певних еталонів, правил та форм поведінки. В практиці здійснення профілактично-виховної роботи можуть бути здійснені різні види прямого та непрямого навіювання, а також спеціальна техніка психічної саморегуляції, що основана на механізмі саморегуляції [4]. Прийомами педагогічного навіювання є: а) безпосередній контакт вихованця та вихователя; б) взаємодовіра та взаєморозуміння; в) щира зацікавленість вихователя внутрішнім світом вихованця; г) комплексний вплив змісту навіювання на сферу особистості.

У психомоторно-регулятивній сфері необхідно формувати морально-вольові прагнення щодо реалізації моральних вчинків та запобігання аморальних: мужність; стійкість; сміливість; впевненість в собі, в свої правоті; цілеспрямованість; самостійність; сила волі; відстоювання власної думки; стійкість в подоланні труднощів. Важливим є не стільки той факт, що людина ставить цілі, скільки те, як вона їх досягає, якими методами.

Суттєвим аспектом розвитку даної сфери є активність індивіда, що виступає в формі ініціативи, вимогливості до себе. Психологи підкреслюють, що розвиток особистості відбувається саме в тій діяльності, за здійснення якої індивід повністю бере на себе відповідальність. В той же час особистість може виявляти

активність в ситуації, коли діяльність або спілкування не відповідають її мотивам та почуттям: в ситуаціях неуспішності, не підкріплення. В цих ситуаціях починає діяти сфера саморегуляції, коли суб'єкт сам виступає як оцінюваний [1].

Методи впливу, як вже відзначалось, мають на меті формування ініціативи, впевненості в своїй силі, вміння долати труднощі для досягнення мети, формування умінь володіння собою (витримка, самовладання); удосконалення навичок самостійної поведінки та ін. Домінуючими в формуванні психомоторно-регулятивної сфери є методи вимог та вправ.

При здійсненні профілактично-виховної роботи можливе використання прямих та непрямих вимог. Для прямих вимог характерним є визначеність, конкретність, точність, зрозумілість для вихованців, неможливість іншого трактування. Непряма вимога (порада, прохання, натяк, довіра, схвалення та ін.) відрізняється тим, що стимулом дії стає не стільки сама вимога, скільки породжені нею психологічні фактори: переживання, інтереси, прагнення.

Одним з видів педагогічних вимог є привчання. Його застосовують, коли необхідно сформувати необхідну якість. Вправи є наслідком реалізації вимог. Вправи – багаторазові виконання певних дій: доведення їх до автоматизму. Результат вправ – стійкі якості особистості: навички та звички. Якщо звичка сформувалась, людина успішно здійснює управління своїми почуттями, бажаннями, діями, вчинками, і, в цілому, - поведінкою.

Серед існуючих в педагогічній літературі методів виховання виділяють чотири групи методів [3], спрямованих на виправлення певних сфер особистості, які також можуть бути використані в профілактично-виховній роботі:

- Методи руйнування негативного типу характеру: метод “вибуху” та метод реконструкції характеру.

- Методи перебудови мотиваційної сфери та самосвідомості: а) об'єктивного переосмислення власних достоїнств та недоліків; б) переорієнтації самосвідомості; в) зміна переконань; г) прогнозування негативної поведінки.

- Методи перебудови життєвого досвіду: а) приписання; б) обмеження; в)

- г) переучування; г) переключення; д) регламентація способу життя.

- Метод попередження негативної та стимулювання позитивної поведінки.

Розглянемо детальніше першу групу методів. Сутність методу реконструкції характеру, полягає в тому, що при здійсненні впливів на характер людини з метою ліквідації негативних рис, необхідно зберегти те позитивне, що є в характері. Тобто при достатньому рівні загального розвитку доцільним є часткова зміна рис та якостей особистості. Цей метод, на нашу думку, включає такі елементи педагогічної діяльності: а) виявлення позитивних якостей вихованця, на які необхідно спиратись, удосконалюючи та закріплюючи їх; б) прогнозування позитивного розвитку особистості на основі виявлених позитивних тенденцій особистості; в) відновлення позитивних якостей, звичок, потреб, які були скасовані (або зменшені) несприятливими обставинами; г) зміна тих негативних властивостей, які людина вважає позитивними, від яких не бажає відмовлятися; д) переоцінка негативних рис, якостей, властивостей, формування нетерпимого ставлення до них; е) відновлення здорового способу життя, при якому негативні властивості, шкідливі звички та нездорові потреби стають неприпустимими.

Метод реконструкції характеру спрямований на пошук в моральному обличчі підлітка точки опори, яка може стати вихідними напрямком змін, переорієнтації та в кінцевому результаті призведе до руйнування негативних рис характеру.

Серед комплексу прийомів педагогічного впливу виділяють такі, що затримують хід негативного розвитку особистості вихованців та створюють умови, сприяють розвитку позитивних якостей особистості, допомагають скоректувати негативну спрямованість почуттів, емоцій, ставлень, поведінки педагогічно занедбаної людини [8].

Утворюючі прийоми: 1) сприяння покращенню взаємовідносин між вихованцями та вихователями, встановлення контакту між ними (доброта, увага, турбота; прохання; заохочення; пробачення; прояв засмучення; порука); 2) сприяння підвищенню успішності в навчанні

Питання педагогіки

(допомога в навчанні; очікування кращих результатів); 3) залучення вихованця до здійснення морально цінних вчинків, до накопичення досвіду позитивної поведінки (переконання, довіра, підтримка та закріплення віри у власні сили, залучення до цікавої діяльності; пробудження гуманних почуттів; моральні вправи); 4) розуміння почуттів та інтересів вихованця (опосередкування, “фланговий” підхід; активізація найкращих та потаємних почуттів вихованця).

Прийоми гальмування: 1) Відкритий прояв влади педагога (констатація вчинку; засудження; покарання; попередження; збудження тривоги щодо майбутнього покарання; прояв обурення; виявлення винуватця); 2) Відкритого впливу (паралельна педагогічна дія; ласкавий докір, натяк, удавання байдужості, іронія, розвінчання, німа недовіра, організація природних наслідків).

Допоміжні прийоми: 1) організація зовнішньої опори позитивної поведінки; 2) відмова від фіксації окремих вчинків.

Але необхідно відзначити, без позитивного ставлення людини до необхідності самовиправлення, без розуміння, як це зробити, сподіватись на успіх в профілактично-виховній роботі з молоддю, на ефективність методів та прийомів педагогічних впливів неможливо. Тільки при особистій зацікавленості в самовихованні, тільки при повному розумінні його необхідності доцільно

застосовувати методи профілактично-виховної роботи.

Зважене сполучення методів та прийомів виховного впливу, застосування різних форм та видів діяльності в профілактично-виховній роботі з підлітками з метою переборювання недоліків у характері та поведінці і, як результат, запобігання правопорушень, дозволяє збільшити її результативність, допомагає зробити процес переборювання недоліків в розвитку особистості та відхилень в поведінці реальним та дійовим, а завдання щодо формування позитивних якостей та інтеграції людини в соціум здійсними.

Висновки. На закінчення необхідно підкреслити, що профілактично-виховна робота з попередження правопорушень підлітків – це комплексна діяльність, яка повинна бути спрямована як на внутрішні (психічні та психологічні) так і зовнішні (родина, оточення, дозвілля) сторони особистості. Тільки в цьому випадку можуть бути досягнутими мета, завдання та результат профілактично-виховної роботи – запобігання виникнення правопорушень підлітків.

Перспективними напрямками здійснення профілактично-виховної роботи з підлітками щодо запобігання правопорушень є, по-перше, взаємодія педагогів та вихователів з працівниками органів внутрішніх справ, по-друге, підготовка майбутніх працівників органів внутрішніх справ до здійснення профілактично-виховної роботи з підлітками.

Література

1. Абульханова-Славская К. А. О субъекте психической деятельности / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Наука, 1973. – С. 97-115
2. Болдырев Н. И. Методика воспитательной работы в школе / Н. И. Болдырев. — М. : Просвещение, 1981. — 187 с
3. Воспитание трудного ребенка: Дети с девиантным поведением : учеб.- метод. пособие / под ред. М. И. Рожкова. – М. : ВЛАДОС, 2001, – 240 с.
4. Залесский Г. Е. Психологические вопросы формирования убеждений / Г. Е. Залесский. – М. : Изд-во МГУ, 1982. – 156 с.
5. Зязюн И. А. Основы педагогического мастерства : учеб. пособие для пед. спец. вузов / И. А. Зязюн [и др.]. — М. : Просвещение, 1989. — 301 с.
6. Карпенчук С. Г. Теория і методика виховання : навч. посіб. / С. Г. Карпенчук. — К. : Вища шк., 1997. — 304 с.
7. Методика воспитательной работы / под ред. Л. И. Рувинского. — М. : Просвещение, 1989. — 220 с.
8. Натанзон Э. Ш. Приемы педагогического воздействия : учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / Э. Ш. Натанзон. – М.: Просвещение, 1972. – 215 с.
9. Тарас А. Е. Педагогическая профилактика правонарушений несовершеннолетних / А. Е. Тарас. — Минск : Народна асвета, 1982. — 63 с.